

**MARKAZIY OSIYO TASAVVUF TARIQATLARI ALLOMALARINING ILMIY
MEROSI VA ULAR TO'G'RISIDA MA'LUMOT BERUVCHI MANBALAR TAHLILI**

Abdurasulov Shahzod

*Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti "Tarixshunoslik, manbashunoslik va tarixiy tadqiqot usullari" yo'nalishi 2-kurs magistranti
abdurasulovshahzod944@gmail.com 94 602 2399*

Аннотация: В данной статье анализируются важные сведения из многих источников об учёных суфизма и их научном наследии, выросших в Центральной Азии. Подобные источники оказывают большую помощь при углубленном анализе таких мистических сект, как Яссавия, Кубравия, Ходжагон Накшбандия. Кроме того, через эти источники рассматривается влияние суфизма на социальную, политическую и культурную жизнь общества.

Ключевые слова: Центральная Азия, источники, суфизм, секты, Ахмед Яссави, Наджмуддин Кубра, Бахауддин Накшбанд, произведение Абдуррахмана Джамии «Нафахот ул унс», произведение Алишера Навои «Насаим уль-Мухаббат», Мухаммад Порсо

Abstract: The article analyzes important information from many sources about the scholars of Sufism and their scientific heritage that grew up in Central Asia. Such sources are of great help in the in-depth analysis of mystical sects such as Yassaviya, Kubraviya, Khojagon Naqshbandiya. In addition, the impact of Sufism on the social, political and cultural life of society is considered through these sources.

Key words: Central Asia, sources, sufism, orders, Ahmed Yassavi, Najmuddin Kubra, Bahauddin Naqshband, Abdurrahman Jami's work "Nafahot ul uns", Alisher Navoi's work "Nasayim ul-Muhabbat", Muhammad Porso

O'n ikki asrlik tarixga ega bo'lgan, VIII-asrning birinchi choragida avvaliga Eron, Iroq va Arabiston yarim oroli hududlarida zuhd – tarkidunyochilik shaklida vujudga kelib, qisqa fursat ichida butun Islom olami bo'ylab keng tarqalib ketgan Tasavvuf ta'limoti va Irfon falsafasi Musulmon Sharqi mamlakatlari, xususan, Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlarining ijtimoiy-siyosiy va madaniy-ma'naviy hayotida chuqur iz qoldirgan⁹².

XI– XII asrlarga kelib, Markaziy Osiyoda butun islom olami miqyosida umume'tirof etilgan Yassaviya, Kubraviya, Xojagon Naqshbandiya kabi nufuzli mustaqil tariqatlar vujudga kelgan. Markaziy Osiyodagi tasavvuf tariqatlari shayxlarining faoliyati mintaqaning ijtimoiy, siyosiy va diniy holatiga katta ta'sir ko'rsatgan⁹³.

⁹² Xolmo'minov Ja'far. Qiyosiy tasavvufshunoslik (Monografiya).– Toshkent: 2021. –B.280. 17-bet.

⁹³ Feruza Mirzaeva. Naqshbandiya–Mujaddidiya tariqati rivojini o'rganishning nazariy asoslari. Toshkent. " Islom tafakkuri"jurnali. 2021.

Markaziy Osiyodan yetishib chiqqan tasavvuf tariqatlari allomalari va ularning ilmiy merosi haqida ko'plab manbalarda ahamiyatga molik bo'lgan ma'lumotlarni uchratish mumkin. Bunday manbalar Yassaviya, Kubraviya, Xojagon Naqshbandiya kabi tasavvuf tariqatlarini chuqur tahlil etishda katta yordam beradi.

Dastlab, Markaziy Osiyoda tasavvuf tariqatining asoschisi bo'lgan Ahmad Yassaviy haqidagi manbalarni tahlil etish lozim. Bir qator ilmiy, adabiy, manqibiy kitoblar borki, ular Ahmad Yassaviyning hayoti, ijodi va tariqat qonun-qoidalarini yoritishda alohida ahamiyat kasb etadi. Bular: Sulaymon Boqirg'oniyning "Boqirg'on kitobi"⁹⁴, Mavlono Safiyuddin Qo'yliqiyning "Nasabnoma"si, Faxriddin Ali Safiyning "Rashahot ayn ul hayot"⁹⁵i, Fazlulloh ibn Ro'zbihonning "Mehmonnomayi Buxoro"si, Sulton Ahmad Haziniyning "Javohir ul-abrorin amvojil bihor"i, Shayx Muhammad Olim Siddiqning "Lamahot min nafahat ul-qudsi" hamda Hasanxoja Nisoriy tazkira tarzida yozilgan "Muzakkiri ahhob"⁹⁶ asarlardir.

Bundan tashqari Ahmad Yassaviy hayoti to'g'risida ma'lumot beruvchi adabiyotchi, fozil-u shuarolarimiz tomonidan yozilgan boshqa asarlar ham mavjud. Mir Alisher Navoiy hazratlarining "Nasoyim ul muhabbat"⁹⁷, Haririyzoda Kamoliddinning «Tibyону vasoilul haqoyiq», Avliyo Chalabiyning «Sayohatnoma»si, tarixchi Alining «Kunxul axbor» kabilar tarixiy va ilmiy asosga ega asarlar jumlasidandir.

Manbalarda kam uchraydigan dastlabki muammoli masala bu Ahmad Yassaviyning tavallud sanasidir. Yassaviyning tavallud sanasi turli manbalarda turlicha qayd etilgan. Chunonchi, «Safinai avliyo» muallifi Husayn Vassof hijriy 437, milodiy 1045-yil desa, qozog'istonlik tadqiqotchilar M. Jarmuhammad o'g'li va M.Mirxoldor o'g'li 1041 yil, Shahobiddin Yassaviy 1103 yil, qozoq olimasi S.Taqiboeva 1105 yil, o'zbek tilshunos X. Ne'matov 1097 yil deb belgilagan.

Yana shunday Yassaviy haqidagi manbalardagi bahsli masala uning oila azolari haqidadir. Ahmad Yassaviyning oilasi va farzandlari haqida ham bir qator manbalarda qisqa ma'lumotlar uchraydi. Ko'pgina ilmiy, tarixiy, manbaviy ma'lumotlarda Yassaviyning Ibrohim nomli bir o'g'li va Gavhari Xushnoz ismli qizi bo'lganligi qayd etilgan. Mavlono Safiyuddin Qo'yloqiyning «Nasabnoma» asarining nusxalaridan birida Yassaviy farzandlarining nomlari Shayxzoda va Gavhari Xushtoj deb zikr etilgan. Faqat «Javohir ul-abror»da uning nomi Gavhari Shahnoz deya tilga olingan. U otasi tirik paytida hikmatlarini yoshlarga o'qib-o'rgatish va atrofga tarqatish bilan mashg'ul bo'lgan. Ayollarning yassaviylik bilan qiziqishi va ba tariqatga kirishlarida ham Javhari Shahnozning xizmatlari singgan. Bu qaydlardan yassaviylik tariqatida ayollarning ham ma'lum darajada o'rni borligini payqash mumkin.

⁹⁴ Умрбой Ембергенов, Жабборберган Шомуродов. Сулаймон Боқирғоний (Ҳаким ота). – Тошкент: Ўзбекистон, 2015. 10-бет.

⁹⁵ Фахруддин Али Сафий. Рашахоту айнил-хаёт (الحيات عين رشاخات). / Форс тилидан Худойберган ибн Бекмуҳаммад таржимаси / Нашрга тайёрловчилар: М. Ҳасаний ва Б. Умрзоқ. – Тошкент, 2004. – 536 б. 24-25 бетлар.

⁹⁶ Ҳасанхожа Нисорий. Музаққир ул-аҳбоб (الخباب ال موزكر) (Дўстлар ёдномаси) / Форс тилидан Исмоил Бекжон таржимаси. - Toshkent: Абдулла Кодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 1993 й. – 320 б. 37-бет.

⁹⁷ Алишер Навоий. Насойим ул-мухаббат. Мукамал асарлар тўплами. Ўн еттинчи том. – Тошкент: ФАН, 2001. – В.253.

Yassaviyshunoslikdagi muhim manba bu Haziniyning «Javohir ul abror min amvojil bihor» asaridir. Yassaviy va uning izdoshlariga bag'ishlangan Haziniyning «Javohir ul abror min amvojil bihor»⁹⁸ («Yaxshilar javohiri va daryo mavjlari») asarining manba sifatidagi qiymati ayniqsa yuqoridir. Istanbul universiteti kutubxonasidan topilgan, yassaviya tariqati haqida dunyoda yagona nusxa bo'lgan «Javohirul abror» asari 1995-yil joriy yozuvda chop etildi. Bu asar uzoq vaqt davomida ilm ahliga noma'lum edi. Olimlar asarning borligini bilishardi, ammo qayerdaligini bilishmas edi. Nihoyat asar Istanbul universiteti kutubxonasidan topildi. Dunyoda yagona bo'lgan ushbu nusxani olim Jahon Uquyuji⁹⁹ Erjiyes universitetida lotin alifbosiga o'girib ilm ahliga havola qildi. Bu esa o'z navbatida yassaviyshunoslikda katta yangilik bo'ldi.

XV asrga oid Hoji Bektoshi Valiyning «Manoqibnoma»sida Yassaviyga doir manoqibiy rivoyatlar bilan bir qatorda tarixiy faktlar ham o'rin olgan. Hatto olimlar, Yassaviy qalamiga mansub «Manoqibnoma» ham bo'lishi kerak, demoqdalar.

Ulug' shoir Alisher Navoiyning asarlarida Ahmad Yassaviy haqida qimmatli dalil va ma'lumotlar uchraydi. Xususan, Alisher Navoiy «Nasoim al-muhabbat»¹⁰⁰ asarida Ahmad Yassaviyni imom, olim, orifi rabboniy, go'zal hol va ehson egasi, yuksak karomot va maqomot sohibi bo'lgan komil inson o'laroq alohida hurmat bilan tilga oladi. Bundan tashqari, Alisher Navoiy bu ulug' turk piri haqida shunday so'zlarni bitib qoldirgan: «Ahmad Yassaviy Turkiston mulkining shayxul mashoyixidir va «Turkiston axdining qiblai duosidir», deb ta'riflab o'tganlar»¹⁰¹.

Ahmad Yassaviy hazratlari faqat yangi tariqat asoschisi sifatida emas, balki turkiy tasavvuf she'riyatining birinchi ijodkori sifatida ham takrorlanmas va unutilmas tarixiy vazifani ado aylagan edi. Turkiy tilda qadim zamonlarda buddaviylik, moniy diniga doir matnlar sharhlangan. Ammo Ahmad Yassaviy o'z ona tilini ilk bora tariqat tili maqomiga ko'tardi. Uni arab va fors tasavvuf tili davrasiga qo'shdi. Buni Alisher Navoiyning «Nasoyim ul-muhabbat» asaridagi mana bu fikrlaridan ham bilish qiyin emas: «Xoja Ahmad Yassaviy – turkiston mulkining shayxul mashoyixidir. Maqomoti oliy va mashhur, karomoti mutavoliy va nomahsur ermish. Murid va as'hob g'oyatsiz va shoh-u gado aning irodat va ixlosi ostonida nihoyatsiz ermish. Imom Yusuf Hamadoniyning as'hobidindur. Xoja Abduholiq G'ijduvoniya bila suhbat tutubtur va Xoja Abdulloh Barraqiya va Xoja Hasan Andaqiy bilaki Imom Yusuf Hamadoniya muridlaridurlar, ammo har qaysi biyik marotibg'a yetibdurlar, musohib bo'lubtur, va ro'zgor mashoyixidin ko'p buzurgvorlar aning tarbiyatini topibtdurlar va Shayx Raziddin Ali Lolo Shayx Najmiddin Kubro xizmatig'a yetardin burun Xoja Ahmad Yassaviy xizmatida bo'lub erdi va aning xonaqohida aning irshodi bila suluk qilibtur. Va aning

⁹⁸ Хасанов Н. "Султон Ахмад Ҳазинийнинг "Жавоҳир ул-аброр мин амвожил биҳор" асари ва унинг яссавийшуносликдаги илмий-тарихий қиммати". ном.дiss. – Тошкент. 1999.

⁹⁹ Elektron manba: <https://www.mardinlife.com/biyografi/cihan-okuyucu-kimdir-cihan-okuyucu-kitaplari-ve-sozleri>

¹⁰⁰ Алишер Навоий. Ахмад Яссавий қ.т.с. / Насойим ул-мухаббат. Мукамал асарлар тўплами. Ўн еттинчи том. Тошкент: «ФАН», 2001. 153-б.

¹⁰¹ Shu joyda. 155-b.

mazori Turkistonda Yassi degan yerdaki, aning mavlid va manshaidur voqe' bo'lubtur vav Turiston ahlining qiblai duosidur»¹⁰². Bu fikr Yassaviyning Yassiga qaytib kelib yangi bir tariqatga asos solgan murshid sifatida shuhrat topgan davrlariga tegishlidir.

Hasanxoja Nisoriy "Muzakkiri ahbob" tazkirasida Yassaviy hayoti va xalifalariga doir qisqacha ma'lumot berarkan, Arslonbobning unga xurmo olib kelishi voqeasini aytib o'tadi. Olimlarni o'ziga jalb qilgan xarakterli jihati shundaki, muallif mazkur holat haqida: "...va bu qissa ko'pdan beri tarixlarda yozilib va ishonchli kishilar tilidan zikr etilib kelinadi"¹⁰³, — deydi va uning tarixiyligiga urg'u beradi.

Abdurahmon Sa'diy ham Ahmad Yassaviy haqida o'z asarlarida yozib qoldiradi. Jumladan, Yassaviyning «turk shoirlarining dohiylaridan», deb ta'riflagan Abdurahmon Sa'diy shunday yozadi: «Yassaviy turk qavmlarining haqiqiy ma'nosi bilan chin shoirlaridan (lirik) va klassik shoirlaridandir. Ul g'oyat hassos, ilhom va xayoli g'oyat tabiiy va yengil o'qishli bir shoirdir».

Ahmad Yassaviyning eng mashhur merosi «Devoni hikmat» kitobi bo'lib, bu kitob haqida ham manbalarda ko'plab ma'lumotlar mavjud. Bu manbaviy ma'lumotlar «Devoni hikmat»ning yuksak qiymatga ega ekanligini e'tirof etadi. Jumladan, So'fi Olloyor Yassaviy haqida fikr bildirib, yana shunday degan:

Shariatda edi ul oftobe,

Qolibdur bizga ul erdin kitobe.

Bu kitob hanuzgacha ahli irfon ko'nglini zavqlantirib kelayotgan tariqat, ma'rifat, haqiqat sirlari yoritilgan «Devoni hikmat»dir. Hikmatlardagi nafsni poklash orqali axloq go'zalligiga erishish, ko'ngil va ruh tazkiyasiga komillikning oliy natijasi sifatida qarashga chorlovchi fikrlar barcha davrlar uchun ham bir hilda ahamiyatlidir.

«Devoni hikmat»dagi barcha she'rlar ham Yassaviyga mansub emas. Unda Yassaviy izdoshlarining ijod namunalari ham kiritilgan. Lekin Yassaviyning o'nlab izdoshlaridan hech biri ustozlari boshlagan g'oyaviy, axloqiy, ma'naviy yo'nalishni o'zgartirmagan. Buni Yassaviy hayoti, tariqati va ijodiyotidan bahs yuritilgan o'nlab qadimiy manbalar, aniqsa, Sulton Ahmad Haziniyning «Javohir ul abror min amvojil bihor» asari ham to'la tasdiqlaydi. Bu ma'lumotni 1999-yili «Sulton Ahmad Haziniyning «Javohir ul-abror min amvojil bihor» asari va uning yassaviyshunoslikdagi ilmiy-tarixiy qimmatini» mavzuida nomzodlik dissertatsiyasini yoqlagan yosh tadqiqotchi N. Hasanov o'z tadqiqotlarida isbotlagan¹⁰⁴

Shayx Najmiddin Kubroning hayoti va faoliyati to'g'risida bir qancha muhim manbalarda ma'lumotlar uchraydi. Muhammad Doroshukuhning "Safinatul avliyo", Rizoqulixon Hidoyatning "Riyozul orifin", Mavlaviy G'ulom Sarvar Sohib Lohuriyning "Xazinatul asfiyo", Abdurahmon Jomiyning "Nafahot ul uns"¹⁰⁵

¹⁰² Алишер Навоий. Аҳмад Яссавий қ.т.с. / Насойим ул-муҳаббат. Мукамал асарлар тўплами. Ўн еттинчи том. – Тошкент: ФАН, 2001. 155-б.

¹⁰³ Хасанхожа Нисорий. Музаққир ул-аҳбоб (اخباب ال موزكفر) (Дўстлар ёдномаси) / Форс тилидан Исмоил Бекжон таржимаси. - Toshkent: Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 1993 й. – 320 б. 82-бет.

¹⁰⁴ Хасанов Н. "Султон Аҳмад Ҳазинийнинг "Жавоҳир ул-аброр мин амвожил бихор" асари ва унинг яссавийшunoslikдаги илмий-тарихий қиммати". nom.diss. – Тошкент. 1999.

¹⁰⁵ Жомий А. Нафаҳотул-унс / таржима қўлёзма манни қўлёзма ЎзРФА ШИ Қўлёзмалар фондида 7286

kitoblarida Najmiddin Kubroning hayoti, so'fiylik tariqati va faoliyatiga doir ma'lumotlar keltirilgan.

Ahmad ibn Umar Xivaqiy haqida manbalarda ko'p uchraydigan ma'lumot uning taxallusi va kunyalari haqidadir. Shayx Ahmad ibn Umar Xivaqiy "Valiytarosh", "Tommatul Kubro", "Kubro", "Abuljannob" kabi nomlar bilan zikr qilinadi. Dastlab bu masalarda manbalarda qanday ma'lumotlar borligini ko'rib chiqamiz.

Abdurahmon Jomiyning "Nafahotul uns" asarida Najmiddin Kubroning yoshlik yillari tilga olinadi. Jumladan, unda qayd etilishicha, Ahmad yoshligidan ilm olishga qiziqqan qobiliyatli kishi bo'lgan ekan. U islom asoslari, shariat ilmlarini juda tez o'zlashtirib olib, Xorazmning manman degan ulamolaridan o'zib ketadi va ilmiy bahslarda barchadan g'olib chiqadi. Shu bois unga "Tommatul kubaro", ya'ni ulamolarning yetugi, ulug'vori va ilm balosi degan laqabni oladi. Buning yoniga "Najmiddin" – "dinning yulduzi" degan martaba-unvon qo'shib, Ahmad ibn Umar shundan keyin Najmiddin Kubro nomi bilan mashhur bo'lib ketadi¹⁰⁶.

Aynan shunday ma'lumot Ali Akbar Dehxudoning «Lug'atnoma» asarida ham uchraydi. Ali Akbar Dehxudoning mashhur «Lug'atnoma» asarida keltirilishicha, Najmiddin Kubro g'oyat ziyrakligi va ulkan aql-zakovati tufayli har qanday muammoli masala so'ralganda hal qilib berib, bahs-munozara qilgan kishi ustidan g'olib chiqar edilar, shu bois u kishini «Tommatul-kubro»(Ulug'larning yetugi) deb ataganlar¹⁰⁷.

Shamsiddin Somiyning yozishicha, vaqt o'tishi bilan «Tomma» so'zi so'zlashuv jarayonida tark etilib, «Kubro» so'zi uning laqabi, Najmiddin Kubroning ajralmas qismiga aylangan. Ul zotning tasavvuf olamiga butunlay kirganligi va dunyoviy ikir-chikirlardan uzoq turganligi sababli «Abuljannob» kunyasi bilan atalgan. Najmiddin Kubro umrlari davomida o'n ikki kishini o'ziga muridlikka qabul qilib, ularning barchasini shayx darajasiga yetkazganliklari bois hurmat bilan «Valiytarosh» deb atalganlar.

Abdurahmon Jomiy o'zining "Nafahot ul-uns"¹⁰⁸ asarida u haqida quyidagi gaplarni keltiradi: "Najmiddin bolalik paytidayoq ilm istab Misrga ravona bo'ladi. Misrda Ruzbehon Vazzon Misriy (vafoti 584/1188) degan olim dargohida ta'lim oladi. Ruzbehon esa, o'z navbatida, mashhur mutasavvif donishmand Abu Najib Suxravardiydan ta'lim olgan edi. Ruzbehon Najmiddinni o'z o'g'lidek yaxshi ko'rib, alohida mehr bilan tarbiya qiladi, hatto qizini nikohlab berib, o'ziga kuyov qilib oladi. "Rashahot ayn ul-hayot" asarining muallifi Faxriddin Safiy o'z asarida mulla Jomiyga quyidagi qo'shimchani qiladi: "Hazrat Maxdumi Nuriddin Abdurahmon Jomiy aytishlaricha, shayx Abul Jannob Najm Kubro quddisa sirruhu o'zining "Favotih al-jamol" risolasida yozganlaridek, hayvonlarning nafas olishi bir tabiiy zaruriyat tufayli

рақами остида сақланади.

¹⁰⁶ Жомий А. Нафаҳотул-унс / таржима қўлёзма маини қўлёзма ЎзРФА ШИ Қўлёмалар фондида 7286

рақами остида сақланади.

¹⁰⁷ Najmiddin Komilov. Najmiddin Kubro. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1995. -32 b. 12-13-betlar.

¹⁰⁸ Жомий А. Нафаҳотул-унс / таржима қўлёзма маини қўлёзма ЎзРФА ШИ Қўлёмалар фондида 7286

рақами остида сақланади.

yuz beradi. Insonlar ham aslida ayni o'sha zaruriyat yuzasidan nafas oladilar, lekin o'shanday nafas olish jarayonida inson g'oyibona Alloh haq subhonahuning muborak nomini zikr qiladi¹⁰⁹.

Najmiddin Kubro to'g'risida ma'lumot beruvchi manbalarning aksariyati uning Vatan himoyasi uchun otlangan chog'idagi jasoratini e'tirof etib ulug'laydi va bu haqida qimmatli ma'lumotlarni ham berib o'tadi.

Ma'lumki, Movarounnahr hududiga mo'g'ular bostirib kelganda shu yurtning vatanparvar kishilari yurt himoyasiga shoshiladi. O'z vatanini mardonavor himoya qilgan shayx Najmiddin Kubroning jasorati tillarda doston bo'ldi. Bu haqda Abdurahmon Jomiyning o'zining "Nafohat ul-uns" asarida muhim ma'lumotlarni berib o'tgan. Xususan, mo'g'ul yag'molarining Xorazmga bosqini davrida bosqinchilar shaharga kirganda Najmiddin Kubro oltmish hamrohini to'plab vatan himoyasiga da'vat etadi. Ammo ular quyundek dushman vaxmidan tumtaraqay qochadilar. Kubro esa qo'yniga tosh to'ldirib, qo'lga xanjar olib jangga kiradi: dushmanning yomgirday o'qlari ostida ularga tosh otishni kanda qilmaydi. Va nihoyat bir o'q qalbiga qadalib, yiqitadi. Shu orada Kubro g'anim bayrog'idan birini qo'lga kiritgandi. O'nta mo'g'ul uning qo'lidan bayroqni tortib ololmay, oxir kesib olishadi. Bu jasoratli fojia 1221-yili yuz bergan edi¹¹⁰. Allomalar Shayxning o'limi tarixini «Shahi shuhado» — shahidlar shohi deb bitganlar.

Amir Temurning nevarasi Ulug'bek Mirzo ibn Shohrux Mirzo o'zining "Tarixi arba' ulus"¹¹¹ ("To'rt ulus tarixi", 1425) nomli tarixiy asarida Najmiddin Kubroning dushmanga qarshi vatanini himoya qilish uchun azmu qarorga kelishini aytib o'tgan. Jumladan, Mirzo Ulug'bek Shayx Najmiddin Kubro janoblarining mo'g'ullarga qarshi kurashini sharhlab bunday deb yozadi: "Mana yetmish yildirki, Xorazm xalqi bilan yashab kelmoqdaman. Bugungi kunda qazoyi ilohiy balo jazosini yubordi. Ularning kallasida muruvvat degan narsa bo'lmaydiki, orasidan qochib o'zimni bir chekkaga olsam. Balki ular bilan birga beg'amona yag'moga duchor bo'lganim tuzukroq bo'lar. Balolarga ham ular bilan yor bo'lsam!"¹¹²

Bir necha asrlardan so'ng esa shavkatli temuriy hukmdor va shoir Husayn Boyqaro Najmiddin Kubroning ulug'vorligini e'tirof etib, she'riyat sultoni hazrat Mir Alisher Navoiyga qarata bunday deydi: "Agar men podshohlik ishlari ila shug'ullanishdan qo'l tortishga jazm etsam, Shayx Najmiddin Kubro mozori ostonasining jo'rubkashi — supuruvchisi bo'laman". Bu ma'lumot Alisher Navoiyning "Nasoim al-muhabbat"¹¹³ asarida ta'kidlanadi.

¹⁰⁹ Фахруддин Али Сафий. Рашахоту айнил-хаёт (الحيات عين رشاخات). / Форс тилидан Худойберган ибн Бекмухаммад таржимаси / Нашрга тайёрловчилар: М. Ҳасаний ва Б. Умрзоқ. – Тошкент, 2004. – 536 б. 26 бет.

¹¹⁰ Жомий А. Нафахотул-унс / таржима қўлёзма маини қўлёзма ЎзРФА ШИ Қўлёзмалар фондида 7286 рақами остида сақланади.

¹¹¹ Мирзо Улуғбек. Тўрт улус тарихи. форс тилидан Б. Аҳмедов, Н. Норкулов, М. Ҳасанийлар таржимаси. – Тошкент: "Чўлпон" нашриёти, 1994. – 353 б. 157-б.

¹¹² Мирзо Улуғбек. Тўрт улус тарихи. форс тилидан Б. Аҳмедов, Н. Норкулов, М. Ҳасанийлар таржимаси. – Тошкент: "Чўлпон" нашриёти, 1994. – 353 б. 158-б.

¹¹³ Аlisher Navoiy. Najmiddin Kubro. к.т.с. / Насойим ул-мухаббат. Мукамал асарлар тўплами. Ўн еттинчи том. – Тошкент: ФАН, 2001. – 553 б. 143-б.

Mashhur arab geograf olimi Ibn Battuta ham o'z esdaliklarida Najmiddin Kubroni eslab, qayd etib o'tgan. Ibn Battuta hijriy 733/1334 yilda Xorazmga safar qilgan paytda Urganch shahridan chiqa berishdagi zoviyada Najmiddin Kubroning maqbarasi va boshqa ulug'larning mozorini ko'rganligini yozadi. Ibn Battuta ham Najmiddin Kubroning mo'g'ullarga qarshi mardonavor kurashini olqishlab yozadi.

Bu kabi manbalardagi ma'lumotlar Najmiddin Kubroning nafaqat Vatan tarixida balki, jahon tarixida yorqin iz qoldirga tarixiy shaxs ekanligiga dalolat qiladi.

Naqshbandiya tariqatiga oid ma'lumotlar avvalo Bahouddin Naqshbandning shogirdi Muhammad Porsoning "Qudsiya"¹¹⁴, Abul Muhsin Muhammad Baqir ibn Muhammad Alining "Maqomoti hazrati Bahouddin Naqshband"¹¹⁵ asarlari hamda o'z davri uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan asarlar Abdurahmon Jomiyning "Nafahot al-uns va hazorot al-quds"¹¹⁶, Sayyid Sharifning "Tarixi Rokimiy", Amir Hamzaning "Maqomoti Amir Sayyid Kulol", Salohiddin ibn Muborak al-Buxoriyning "Anisul-tolibin va uddatus-solikin"¹¹⁷, «Risolai hazrat Mavlavi Jomi», Husayn Voiz Koshifiyning "Futuvatnoma", Sayfiddin Ali Safiyning "Rashaxot-ul-ayn-ul hayot"¹¹⁸, Ahmad Sirxindiyning "Maktuboti Imom Rabboniy", "Panj latoifai Nodirai muazzama" va Alisher Navoiyning "Nasoyim ul-muhabbat min shamoyimul futuvvat"¹¹⁹ kabi manbalarga asoslangan.

Bu manbalar bilan birga yana quyidagi manbalarda: Xo'ja Ahrorning "Anfosi Nafisa", Abdurahmon Naqshbandi Laxuri Pokistoniyning "Shajarai tayyiba", Jalol Xiraviyning "Risolai digar mansub ba Sohibzoda", Ahmad G'uriyning "Kanzal-ibod fi sharx al-avrod", Irbiliy shayx Muhammadning "Al ijobatul rabboniya li sharx va manofe", Virdi Naqshbandi Shayxul Akbaril Sayyid Muhammad Bahouddin al Husayning "al-Hasani al-Uvaysi al-Buxoriy Naqshband" va Ahmad al Naqshbandi Xolidiyning "Jami' al-usul fi al-avliya" naqshbandiylikka oid ma'lumolar borligi aniqlangan.

Bahouddin Naqshbandning "Tuxfatul ansob"¹²⁰ kitobida Bahouddin nasablari haqida ma'lumot berilgan. Hazrat Bahouddin ota tomondan hazrat Ali ibn Abu Tolibga, ona tomonidan esa sidqiylar, ya'ni nasablari Abu Bakr Siddiqa borib taqaladi.

Manbalarning guvohlik berishicha, Bahouddin Naqshbandning shogirdlari Muhammad Porso va Alouddin Attorlar uning nutqlari, hikmatli so'zlarini yozib, to'plab yurgan. O'tmishda yaratilgan "Hazrati Bahovuddin Naqshband maqomotlari"ga kirgan barcha gaplar, ustozning fikrlari, uning dahosi xususidagi ko'plab mahobatli afsonalar ana shu manbalardan olingan yoki ularga suyanib yozilgan.

¹¹⁴ Muhammad Porso. Qudsiya. O'zbekiston FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida 6546\2 raqami ostida saqlanmoqda.

¹¹⁵ Abul Muhsin Muhammad Boqir ibn Muhammad Ali Bahouddin Balogardon /Tahrir hay'ati: A. Rustam va boshq; forsiydan tarj, so'zboshi va lug'at muallifi Mahmudxon Maxdum Xasanxon Maxdum o'g'li. - Toshkent: Yozuvchi, 1993. - 208 b.

¹¹⁶ Жомий А. Нафахотул-унс / таржима қўлёзма маини қўлёзма ЎзРФА ШИ Қўлёзмалар фондида 7286 раками остида сақланади.

¹¹⁷ Salohiddin ibn Muborak al-Buxoriyning "Anisul-tolibin va uddatus-solikin. O'zRFA SHI Qo'lyozmalar fondida 2520/I raqami ostida saqlanadi.

¹¹⁸ Фахруддин Али Сафий. Рашахоту айнил-хаёт (الحيات عاين رشاخات). / Форс тилидан Худойберган ибн Бекмухаммад таржимаси / Нашрга тайёрловчилар: М. Ҳасаний ва Б. Умрзоқ. – Тошкент, 2004. – 536 б.

¹¹⁹ Алишер Навоий. Хожа Баҳоуддин Нақшбанд к.т.с. / Насойим ул-мухаббат. Мукамал асарлар тўплами. Ўн еттинчи том. – Тошкент: «ФАН», 2001. –553 б. 133-б.

¹²⁰ Elektron manba: <https://kh-davron.uz/kutubxona/islomiy-adabiyot/tasavvuf/sadriddin-salim-buxoriy-hazrat-bahouddin-naqshband.html>

Xususan, Muhammad Porsoning “Risolai qudsiya” asari Xoja Bahouddin Naqshband qudsiy kalimalarining sharhi hisoblanadi. Bu kalimalar Bahouddin Naqshbandning o‘z og‘zidan eshitilgan bo‘lib, Muhammad Porso ularni jamlab yurgan. Bu haqda uning o‘zi shunday deydi: “Bu so‘zlar (ularning) muborak og‘izlaridan chiqqan so‘zlardan bir tomchisigina bo‘lib, bu zaif banda... bu qudsiy kalimalardan ba‘zilarini sadoqat va irodat yuzasidan tabarrukona va irshod sifatida qalamga olib yurardi”¹²¹. Muhammad Porso o‘zining bu asarida ustozining qudsiy kalimlarini keltiribgina qolmay, ularni sharhlab ham beradi. Asar Bahouddin Naqshband hayoti, uning xizmatlari va ma’naviy olamini ochib berish hamda Naqshbandiya sulukining asoslari haqida chuqur ma’lumotlarni o‘z ichiga olganligi bilan nihoyatda qimmatlidir.

Bahouddin Nashqbandning zikri holi, sarguzashti va ta’limotiga oid asosiy ma’lumotlar “Maqomati hazrati Bahouddin Nashqband”¹²² kitobida keltirilgan. Muhammad Boqirning bu kitobi Sharq xalqlari tafakkuri taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan Bahouddin Naqshbandning hayoti va bosib o‘tgan yo‘lini mukammal bayon qiluvchi yagona manbadir. Asarda naqshbandiya sulukining asoslari va uning rivojlanishiga hissa qo‘shgan kishilarning faoliyati hikoyalar orqali bayon qilib berilgan. Mazkur asar Bahouddin Naqshbandning 1993-yilda nishonlangan 675-yillik yubileyi munosabati bilan "Bahouddin Balogardon" nomi ostida nashr qilindi.

“Maqomoti hazrati Bahouddin Naqshband” kitobida naql etilishicha, Sayyid Amir Kuloldan dars olishi tugagach, amakisi Bahouddinni Samarqandga eltadi va mashhur darveshlar huzuriga qo‘yib, ulardan ta’lim oldirtiradi. Kunlardan bir kun Bahouddinning tushiga hazrati Hizr kirib “agar sen haqiqiy so‘fi bo‘lishni istasang, xotining bilan aloqani uzishing kerak” deydi¹²³. Shundan so‘ng Bahouddin oilasi bilan ajrashadi. Bu kabi afsonaviy hikoyalar “Maqomoti hazrati Bahouddin Naqshband” kitobida ko‘plab uchraydi. "Maqomoti Xoja Bahouddin Naqshband" asaridagi naqlarda Bahouddinning Buxoro xalqini tashqi dushman hujumlari, hokimlar zulmi, tabiat ofatlari, hayvonlar hujumi, Qarshi aholisini qurg‘oqchilik ofati va balolardan asraganlari yozilgan. Eng asosiysi Bahouddin Naqshband xalqni nafi ammora balosidan qutilib, tinch-totuv va baxtli yashashlariga yordam berganlar.

Nashqbandning o‘z zamoniga eng yaqin ishonarli ma’lumotni biz Navoiyning “Nasoyim ul muhabbat”¹²⁴idan topamiz. Bu ma’lumot haqiqiy, ishonarli dalillar asosida bo‘lishi bilan birga, unda ulug‘ shoir biror narsani qo‘shmasdan Nashqbandning boshqa shayxlardan farqli o‘laroq asl siymosini ko‘rsatadi va naqshbandiylik nazariyasini qiyosiy tarzda aniq va ravshan belgilaydi. Shu bois bugungi kundagi Nashqbandiya haqidagi fikrlar asosan Navoiy ma’lumotiga tayanadi.

¹²¹ Muhammad Porso. Qudsiya. O‘zbekiston FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida 6546\2 raqami ostida saqlanmoqda.

¹²² Abul Muhsin Muhammad Boqir ibn Muhammad Ali Bahouddin Balogardon /Tahrir hay’ati: A. Rustam va boshq; Forsiydan tarj, so‘zboshi va lug‘at muallifi Mahmudxon Maxdum Xasanxon Maxdum o‘g‘li. - Toshkent: Yozuvchi, 1993. – 208 b.

¹²³ Abul Muhsin Muhammad Boqir ibn Muhammad Ali Bahouddin Balogardon /Tahrir hay’ati: A. Rustam va boshq; Forsiydan tarj, so‘zboshi va lug‘at muallifi Mahmudxon Maxdum Xasanxon Maxdum o‘g‘li. - Toshkent: Yozuvchi, 1993. – – 208 b. 123-bet.

¹²⁴ Алишер Навоий. Хожа Баҳоуддин Нақшбанд қ.т.с. / Насойим ул-мухаббат. Муқаммал асарлар тўплами. Ўн еттинчи том. – Тошкент: ФАН, 2001. 133-б.

Navoiyning xoja Bahouddin xususidagi mazkur soʻzi “Nasoyim ul muhabbat”ida shunday keltirilgan. Ulugʻ shoir xoja Bahouddinni pirsiz ustozlik maqomini topgan zot deydi va XII asrda yashagan xoja Abdulxoliq Gʻijduvoniyni muborak ruhini ilhomlanishiga sabab qilib koʻrsatadiki, bu mazkur uvaysiylik gʻoyasiga asoslangan tushuncha edi. Shu tariqa, Navoiy koʻrsatgan xoja Bahouddinning manoliblariga va Navoiyning ilmiy xulosalariga tayanib shu natijaga kelish mumkinki, xoja Bahouddin har holda uvaysiylik tariqatining shayxlaridandir, yaʼni pirsiz, xoja Abdulxoliq ruhiyatida tarbiya topgan zot edi. Ammo amalda xoja Muhammad Boboyi Samosiy va Amir Sayid Kulol tarbiyasini ham koʻrganlar.

Naqshbandiya tariqatining zikr usullaridan yana bittasi suhbat vositasi edi. Bu haqida Navoiy tariqat rahbari tilidan keltiradi: “Va der ermishlarki, bizning tariqatimiz suhbatdur... va xayriyat jamiyatdadur va jamiyat suhbatda bu shart bilaki bir-biriga naf boʻlurgʻay va ulcha ul buzurg buyurubturki... agar jamʼi bu yoʻl solihlari bir-biri bila suhbat tutsalar, anda koʻp xayr-u barakat boʻlur”¹²⁵. Suhbat usuli Navoiyning taʼkidlashicha, jamoa bilan birga boʻlish, fikr almashish va hamroh tutinishni taqozo etadi va bundan insonga “koʻp nafi va koʻp xayr-u barakat boʻlgʻay”. Bu usul esa yolgʻizlik va xilvatninishlikni yoqtirmaydi va insonni hamjihatlikka daʼvat etadi, unga yaxshilik, naf va manfaat keltiradi.

Bundan tashqari, “Latoif ut-tavoif” muallifi Mavlono Ali Safiyning “Rashahot” kitobida Nashqband hayoti, ijodi hamda faoliyatiga oid qimmatli dalillarni uchratishimiz mumkin. Xususan, bu manbada “anjumanda xilvat” iborasining mohiyatini naqshbandiylikning navbatdagi zikr usuli «dast ba kor-u dil ba yor» (qoʻl ishda-yu koʻngil yorda) iborasi bilan koʻrish mumkin. Bu ibora ilk bor «Latoif ut-tavoif» muallifi Mavlono Ali Safiyning “Rashahot”¹²⁶ kitobida tilga olingan va haligacha ishlatiladi va barcha davr uchun oʻz ahamiyatini saqlab qoladi. Ushbu zikrda toʻgʻridan toʻgʻri mehnat manbai tashviq etiladi, uning ahamiyati taʼkidlanadi, inson uchun rizq vositasi deb bilinadi.

Bahouddin Naqshband kamol topishlarida ustozlarining oʻrni kattadir. Naqshbandga ilk saboq berib, zohiriy va botiniy ilmlardan xabardor etgan muborak zot Muhammad Boboyi Samosiydir (vafoti 1336). Muhammad Boqirning "Maqomoti Xoja Bahouddin Naqshband" asarida yozilishicha, Bahouddin Naqshbandning birinchi shogirdlari Xoja Alouddin Attor naql qiladiki, Bahouddin Naqshband shunday aytganlar: "Hazrat Haq Subhanahu taoloning bu faqirga nisbatan qilgan mehribonliklaridan biri shu ediki, bolalik chogʻlarimdan buzrugvor shayx Xoja Muhammad Boboyi Samosiy quddisa sirrihuning nazari muboraklariga musharraf boʻldim va ular meni farzandlikka qabul qildilar"¹²⁷.

¹²⁵ Алишер Навоий. Хожа Баҳоуддин Нақшбанд қ.т.с. / Насойим ул-муҳаббат. Мукаммал асарлар тўплами. Ўн еттинчи том. – Тошкент: ФАН, 2001. – 553 б. 134-б.

¹²⁶ Фахруддин Али Сафий. Рашахоту айнил-хаёт (الحيات عين رشاخات) / Форс тилидан Худойберган ибн Бекмуҳаммад таржимаси / Нашрга тайёрловчилар: М. Ҳасаний ва Б. Умрзоқ. – Тошкент, 2004. – 536 б. 117-120 бетлар.

¹²⁷ Abul Muhsin Muhammad Boqir ibn Muhammad Ali Bahouddin Balogardon /Tahrir hay'ati: A. Rustam va boshq; Forsiydan tarj, soʻzboshi va lugʻat muallifi Mahmudxon Maxdum Xasanxon Maxdum oʻgʻli. - T.: Yozuvchi, 1993. – 208 b.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abul Muhsin Muhammad Boqir ibn Muhammad Ali Bahouddin Balogardon /Tahrir hay'ati: A. Rustam va boshq; forsiydan tarj, so'zboshi va lug'at muallifi Mahmudxon Maxdum Xasanxon Maxdum o'g'li. - – Toshkent: Yozuvchi, 1993.– 208 b.
2. Абдулхай ибн Абдулфатҳ ал-Хусайний. Ҳазрати Хожа Аҳрори Валий насабномаси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2004. – 152 б.
3. Абдулкарим ас-Самоний. Насабнома / Форс тилидан А. Раззоқов таржимаси. – Бухоро, 1999. – 48 б.
4. Ahmad Yassaviy. Devoni hikmat (yangi topilgan hikmatlar). Nashrga tayyorlovchi: Nodirxon Hasan. – Toshkent: Movarounnahr, 2004. – 83 b.
5. Ahmad Yassaviy. Hikmatlar. Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi va izohlar muallifi I.Naqqulov. – Toshkent: 1991.
6. Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. Мукамал асарлар тўплами. Ўн еттинчи том. – Тошкент: ФАН, 2001. – 534 б.
7. Фахруддин Али Сафий. Рашаҳоту айнил-ҳаёт (الحيات عاين رشاخات). / Форс тилидан Худойберган ибн Бекмуҳаммад таржимаси / Нашрга тайёрловчилар: М. Ҳасаний ва Б. Умрзоқ. – Тошкент, 2004. – 536 б.
8. Ҳасанхожа Нисорий. Музаққир ул-аҳбоб (اخبأب ال موزكِر) (Дўстлар ёдномаси) / Форс тилидан Исмоил Бекжон таржимаси. - Т.: Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 1993 й, – 320 б.
9. Мирзо Улуғбек. Тўрт улус тарихи. форс тилидан Б. Аҳмедов, Н. Норқулов, М. Ҳасанийлар таржимаси. – Тошкент: "Чўлпон" нашриёти, 1994. – 353 б.
10. Зайниддин Муҳаммад Восифий. Бадоеъул вақоеъ (нодир воқеалар) / Форсчадан Н. Норқулов таржимаси. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979. – 108 б.
11. Шайх Нажмиддин Кубро. Тасаввуфий ҳаёт / Таржимон ва нашрга тайёрловчилар И. Ҳаққул ва А. Бектош. – Тошкент: Мовароуннахр, 2004. – 264 б.